

In The Name Of God

اخلاق در فضای مجازی

بایسته ها و نبایسته های اخلاقی (سبک اخلاق اسلامی)
در فضای مجازی

سید محمد حسین امامی

سرشناسه: امامی، سید محمدحسین، ۱۳۵۵ -

عنوان و نام پدیدآور: اخلاق در فضای مجازی: بایسته‌ها و نبایسته‌های اخلاقی (سبک اخلاق اسلامی) در فضای مجازی / سید محمدحسین امامی.

مشخصات نشر: اصفهان: سیمای فلق، ۱۳۹۶

مشخصات ظاهری: ۹۲ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۶۵۴-۰۳-۲

وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا

موضوع: فضای مجازی -- جنبه‌های اخلاقی

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ ۱۳ الف۸الف/ HM۸۵۱

رده‌بندی دیویی: ۳۰۳/۴۸۳۳

شماره کتابشناسی ملی: ۴۸۹۹۹۴۳

مشخصات کتاب

عنوان کتاب: اخلاق در فضای مجازی

نویسنده: سید محمدحسین امامی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۶۵۴-۰۳-۲

صفحه‌آرایی و ویراستاری: محمد کمال

نوبت و تاریخ چاپ: پنجم (دوم ناشر)، ۱۳۹۸

شمارگان: ۲۰۰۰ جلد

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان

مرکز پخش: انتشارات سیمای فلق

۰۹۱۳۱۰۳۶۸۵۰/ ۰۹۱۳۱۶۴۹۸۹۳/ ۰۳۱۳۷۸۰۰۸۰۳

تماس با نویسنده: emami18@yahoo.com

«يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَكْنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُّزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ» (سوره يوسف/آیه ۸۸)

تقديم به

گل سرسبد عالم هستی،

قطب عالم امکان،

حجت ثانی عشر

حضرت حجة ابن الحسن العسكري

و

مادرم که طراوت وجودش بهار زندگی من است

و

پدرم که اگر حضور سبزش نبود

عشق به تحصیل و کسب علم در من شکوفا نمی گشت

و

همسرم که در تمامی مراحل قوت قلب من بود

و

فرزندانم که گل زندگی من هستند.

فهرست مطالب

سخن آغازین	۱۰
مقدمه	۱۲
فصل اول: مبانی و چهارچوب نظری و کلیات علم اخلاق	۱۸
تعریف اخلاق	۱۹
علم اخلاق	۲۰
فلسفه اخلاق	۲۰
دلایل برتری علم اخلاق نسبت به علوم دیگر	۲۱
رابطه علم اخلاق با علوم دیگر	۲۳
رابطه اخلاق و حقوق	۲۳
رابطه اخلاق و فقه	۲۴
رابطه اخلاق و عرفان	۲۴
رابطه اخلاق و فلسفه اخلاق	۲۴
رابطه اخلاق و تعلیم و تربیت	۲۴
رابطه اخلاق و روانشناسی	۲۵
تاریخچه علم اخلاق	۲۶
نگاهی به کتب و آثار اخلاقی از قدیم تا قرن معاصر	۲۶
آثار اخلاق	۲۸
تربیت اخلاقی	۲۸
مطلق یا نسبی بودن اخلاق	۲۹
مطلق گرایی اخلاقی	۲۹
نسبی گرایی اخلاقی	۲۹
انواع نسبیت گرایی اخلاقی	۲۹
پیامدهای منفی نسبیت گرایی اخلاقی	۳۰
پایگاه اخلاق	۳۱
تغییر و تأثیر پذیری اخلاق	۳۱
مکاتب اخلاقی	۳۲
اهمیت اخلاق	۳۳

۳۴.....	اخلاق رایانه ای
۳۶.....	فصل دوم: اهمیت فناوری اطلاعات و فضای مجازی
۳۷.....	تعاریف و مفاهیم
۳۷.....	تعریف فناوری اطلاعات و ارتباطات
۳۸.....	تعریف فضای مجازی
۳۸.....	تعریف سایبر (cyber)
۳۸.....	ارتباط مجازی
۳۹.....	سازمان مجازی
۳۹.....	وب (web)
۳۹.....	اهمیت فضای مجازی و کاربردها
۴۰.....	رابطه اخلاق و فضای مجازی
۴۲.....	مسائل و موضوعات حوزه اخلاق کامپیوتر
۴۳.....	فصل سوم: آسیب شناسی ارتباط ناشی از فضای مجازی
۴۴.....	حوزه‌های ناسالم
۴۴.....	تهاجم فرهنگی نوین
۴۶.....	اینترنت اشاعه دهنده پلورالیسم فرهنگی
۵۰.....	اضطراب و ترس
۵۰.....	احساسات منفی
۵۱.....	مشکلات جنسی
۵۲.....	اعتیاد به رایانه و اینترنت
۵۳.....	رفتارهای ضد اجتماعی و غیر قانونی
۵۳.....	اشاعه کذب و شایعه پردازی
۵۳.....	نفوذ و دسترسی غیر مجاز و شکستن حریم خصوصی
۵۷.....	ایجاد و انتشار ویروس رایانه ای
۵۸.....	کلاهبرداری
۵۸.....	جعل اسناد
۵۸.....	سابوتاژ رایانه ای
۵۸.....	پول شویی در فضای سایبر

۵۸.....	خسارت زدن به داده‌ها و برنامه‌ها
۵۹.....	عدم سعه صدر
۵۹.....	تأخر فرهنگی در به کارگیری اینترنت
۶۰.....	کاهش فرهنگ مطالعه و اُفت تحصیلی دانش آموز
۶۱.....	آسیب رساندن به زبان فارسی
۶۱.....	خستگی و نگرانی اطلاعاتی(درهم آمیختگی اطلاعات سودمند با اطلاعات بی فایده)
۶۲.....	تباهی کودکی و از بین رفتن نوآوری در کودکان
۶۲.....	هرزه نگاری اینترنتی
۶۷.....	فصل چهارم: راهکارها و پیشنهادهای اخلاقی
۶۷.....	در استفاده صحیح از فضای مجازی
۶۹.....	شاخص رشد کاربران شبکه جهانی ایران
۶۹.....	راهکارها
۶۹.....	اصلاح نظام آموزشی و تربیتی کشور با مبنای اخلاق دینی
۷۰.....	هزینه بداخلاقی و ناهنجاری‌ها در جامعه بالا برود
۷۰.....	لزوم آموزش فرهنگ استفاده از اینترنت
۷۰.....	اقدامات مداخله جویانه والدین
۷۱.....	تدابیر کاربری صحیح
۷۱.....	برخورد مناسب نسبت به گزارش‌های کاربران
۷۱.....	تشویق و ترغیب
۷۲.....	تقویت جنبه‌های روانشناسی اخلاق
۷۲.....	وضع قوانین با ضمانت اجرایی بالا
۷۲.....	پیشنهادهات
۷۷.....	فصل پنجم: نتیجه گیری از مباحث مطرح شده در کتاب
۷۷.....	با نگاه ویژه به تربیت دینی
۷۸.....	بحث و نتیجه گیری
۷۹.....	یافته‌های جانبی
۸۰.....	نگاه ویژه: تربیت دینی در برابر چالش قرن بیست و یکم
۸۱.....	تبیین مسئله: چالش قرن بیست و یکم برای تربیت دینی

۸۱.....	ساخت زدایی، مهم‌ترین وجه چالش
۸۶.....	راه تربیت دینی، رفتنی است، نه بردنی
۸۸.....	نتیجه‌گیری از مبحث تربیت دینی
۸۹.....	خلاصه
۹۰.....	منابع و مآخذ

سخن آغازین

امروزه در قرن حاضر به واسطه گسترش ارتباطات ناشی از پیشرفت تکنولوژی در جامعه مدنی، رهزنان دل و دین و دزدان ایمان و معنویت زیاد شده‌اند به نوعی که با طرح قالب های جذاب به صید دل‌های پاک فطری الهی همت می‌گذارند و آنان را از راه مستقیم و درست باز می‌دارند.

از این رو آگاهی و شناخت باطلان حق‌نما و دام‌های فراوان این مسیر امری ضروری به نظر می‌رسد و آسیب شناسی انواع ارتباطات حقیقی و مجازی را مضاعف کرده است. کتاب حاضر به بررسی و تبیین پدیده‌های موجود در فضای مجازی پرداخته است و در راستای آگاهی بخشی و روشنگری تالیف گردیده است.

در این راستا بر خود لازم می‌دانم، از تلاش دوستان عزیز در انتشارات سیمای فلق اصفهان آقایان حامد و محمد کمال که در به ثمر نشستن این کتاب نقش به‌سزایی داشته‌اند، قدردانی نمایم و جا دارد از زحمات سرکار خانم زهرا اعتصامی که در تایپ اولیه و آقای محمد کمال که در ویراستاری جدید کمک شایانی نمودند نیز سپاسگذاری نمایم. در پایان متذکر می‌گردد هرچند هیچ محصول فکر انسانی خالی از خلل نمی‌باشد از اظهار نظر و دیدگاه‌های سازنده فرهیختگان و اساتید ارجمند در جهت بهبود و ارتقای علمی و پژوهشی این اثر استقبال می‌گردد تا ما را در ارائه یک کتاب علمی خوب یاری فرمایند.

اسفند ۹۲

سید محمد حسین امیر

جملاتی پیرامون اهمیت کتاب

حضرت علی (علیه السلام) : هرکس که با کتابها آرامش یابد، راحتی و آسایش از او سلب نمی گردد.
(غررالحکم، ص ۲۳۳)

امروز کتابخوانی و علم آموزی نه تنها یک وظیفه ی ملی که یک واجب دینی است.
(مقام معظم رهبری (مدظله العالی))

کتاب را نخوانید که بخوابید، کتاب را بخوانید که بیدار شوید.

برای نابود کردن یک فرهنگ نیازی نیست که کتاب ها را سوزاند، کافیسست کاری کنید که مردم، کتاب ها را نخوانند.
(ویکتور هوگو)

عارفی را گفتند:
کتابی را در زمینه اخلاق معرفی کن.
در جواب گفت لازم نیست یک کتاب باشد، حتی یک کلمه هم کافی است و آن کلمه این است که بدانی خدا می بیند.

شما به قفسه کتابخانه دخیل ببندید، دوستان صمیمی پیدا می شوند که حاجت شما را برآورده کنند.

مقدمه

بشر طی چند دهه گذشته قدم در دنیای جدیدی گذاشته که بدون شک از مهمترین دستاوردهای آن تحول اساسی در نحوه ارتباط با دیگران و نشر اطلاعات است و مصداق بارز آن فضای مجازی اینترنت یا همان شبکه جهانی اطلاعات که یکی از مهمترین بزرگراه‌های اطلاعاتی و فناوری می‌باشد.

پتانسیل‌ها و قابلیت‌های فراوان این فضا در زمینه اطلاع رسانی، آموزش، تحقیق، تبلیغات، تجارت، دوست یابی، گفتگو و... ضمن غلبه بر محدودیت‌های زمانی و مکانی و نیز ایجاد بستری مناسب برای تعاملات دو سویه به یک تابلوی تمدن مدرن تبدیل شده است. از آنجا که جهان مجازی شکل دیگری از جهان واقعی است بنابراین دارای عناصر اولیه مشترک می‌باشد که تنها چگونگی، جنس و نقش این عناصر با یکدیگر متفاوت است. بنابراین اصول حاکم و مهارت‌های رفتاری با وام گرفتن از فضای واقعی وارد فضای مجازی خواهد شد. قطعاً نداشتن برخورد و رفتار مناسب و قانون‌مدار و مهم‌تر از آن رفتار اخلاقی، ارتباط میان افراد را دچار چالش خواهد کرد چرا که رایانه‌ها واجد فن‌آوری ویژه‌اند و مسائل اخلاقی ویژه‌ای را به وجود آورده‌اند.

عنوان فناوری رایانه‌ای حوزه‌ای است بسیار وسیع و شامل رایانه‌ها و فناوری مرتبط با آن‌ها می‌باشد. فناوری اطلاعات نه تنها در شیوه افعال و اقدامات روزمره ما تاثیر می‌گذارد بلکه تلقی ما را از آن‌ها نیز تغییر داده است. برخی از مفاهیمی که در حوزه فلسفه اخلاق و فلسفه سیاسی، کاربردی خاص داشته‌اند با پیشرفت بشر در فناوری اطلاعات دچار چالش‌هایی شده‌اند که از آن جمله می‌توان به مفهوم مالکیت، مفهوم حریم خصوصی، مفهوم توزیع قدرت، مفهوم آزادی‌های اساسی و مفهوم مسئولیت اخلاقی اشاره کرد.

برای مثال سوالاتی که ذهن خیلی از افراد را به خود مشغول می‌سازد که آیا معیارهای اخلاقی جهان مجازی با معیارهای اخلاقی جهان واقعی متفاوت است؟ آیا می‌شود نظام اخلاقی مستقل برای فضای مجازی طراحی کرد؟

آیا رعایت آداب مثل سلام و احوال پرسی در محیط وب لازم است؟ آیا باید و نبایدهای موجود در اجتماع، مثل شوخی و خنده با جنس مخالف (خارج از حکم فقهی آن) در محیط وب ناشایست است؟ آیا یک فرد متاهل می‌تواند عاشق دوستی مجازی شود و در عین

حال به همسر خود وفادار باشد؟ آیا کاربران امور رایانه و اینترنت مسئولیت اخلاقی دارند؟ آیا کپی برداری از برنامه‌ها وقتی صاحبان آن اجازه نداده‌اند کاری خطا و ناصواب است؟ این‌ها بخشی از پرسش‌هایی است که در حوزه اخلاق فردی و اجتماعی در باب فناوری اطلاعات مطرح می‌شود. همچنین پرسش‌هایی مربوط به سیاست‌های دولت مطرح می‌شود مانند اینکه آیا افراد آزادند از طریق شبکه اینترنت هر سخنی و نظریه‌ای را آزادانه مطرح کنند؟ چه سیاست‌هایی را دولت می‌بایست در خصوص حفظ حریم خصوصی افراد از قبیل بایگانی نامه‌های ارسالی اتخاذ نماید؟ از طرف دیگر رابطه انسان‌ها از طریق کامپیوتر روز به روز فراگیرتر می‌شود. کامپیوترها از طریق شبکه‌های محلی و جهانی و نیز از طریق فناوری بی سیم (Wifi) به یکدیگر پیوند می‌خورند. ارتباط گسترده، هر روز بیش از پیش سرعت انتقال عکس، صدا، فیلم و اطلاعات را افزایش می‌دهد. فناوری کامپیوتری امکان تعامل انسان- ماشین را به شکلی کاملاً جدید و بدیع و تعامل انسان - انسان را در فضای مجازی فراهم می‌کند. این جاست که به طور جدی بحث اخلاق رایانه‌ای مطرح می‌شود که به نوعی تنظیم کننده ارتباط مذکور است.

لذا اهمیت و جایگاه اخلاق در فضای مجازی روشن است و با عنایت به سخنان ارزشمند مقام معظم رهبری در خصوص سبک زندگی و سوال مطرح شده درباره حقوق افراد در رسانه‌ها و اینترنت، نگارنده را بر آن داشت که در این زمینه به بررسی این موضوع از منظر آیات و روایات و نظر دانشمندان حوزه اخلاق بپردازد. این بحث بقدری مهم است که رهبر انقلاب آن را از اهداف نظام اسلامی و باعث پیشرفت و حرکت دانسته و از آن به عنوان ابزار نرم افزاری ایجاد تمدن نوین اسلامی یاد کرده‌اند.

انشاء الله امید است تحقیق حاضر بتواند پاسخگوی برخی سوالات سبک زندگی از قبیل حقوق افراد در اینترنت، سیاست دولت‌ها و سازمان‌های مربوط در قبال کنترل فضای مجازی، وظایف والدین و آثار سوء استفاده اینترنت بر علت بروز پرخطرگری نوجوانان و جوانان، حریم خصوصی و... باشد و نیز آگاهی برای پژوهش‌های آینده در این زمینه قرار گیرد.

به دلیل گسترش روز افزون اینترنت و فضای مجازی همچنین جایگاهی که در فعالیت‌های فراغتی و کاری افراد پیدا کرده است مطالعه تاثیر آن را ضروری ساخته است. اینترنت از چند جهت به طرز فوق العاده و بسیار چشمگیری گسترش پیدا کرده است. نخست تعداد پایگاه‌های اینترنتی و تعداد صفحات وب به طرز چشمگیری زیاد شده است.

به طور مثال تعداد وب سایت‌ها از ۲۰۰ مورد در سال ۱۹۹۳ به حدود ۲۰ میلیون در اواخر سال ۲۰۰۰ میلادی رسیده و با تخمین ۲ میلیون صفحه وب که به طور روزانه بر تعداد آن‌ها افزوده می‌شود. ثانیاً قابلیت اینترنت روز به روز افزایش پیدا کرده است به طوری که میزان اطلاعاتی که در سال ۲۰۰۱ ممکن بود از طریق یک کابل در یک ثانیه فرستاده شود بیش از اطلاعاتی است که در سال ۱۹۹۷ از طریق کل فضای مجازی در یک ماه فرستاده می‌شد.

علاوه بر موارد یاد شده هزینه‌های استفاده از این فناوری نیز کاهش پیدا کرده است و نهایتاً این تحولات منجر به افزایش تعداد کاربران و افزایش استفاده از آن به عنوان یکی از فعالیت‌های فراغتی شده است مثلاً تعداد کاربران اینترنت در جهان از ۱۶ میلیون نفر در سال ۱۹۹۶ به بیش از ۶۵۵ میلیون نفر در سال ۲۰۰۳ رسیده است.

از طرف دیگر گسترش و توسعه اینترنت در منازل از هر فناوری دیگری سریع‌تر بوده است. برای مثال در آمریکا تلویزیون ۱۳ سال و تلفن ۷۵ سال طول کشید که ۵۰ میلیون کاربر به دست آورد در حالی که این زمان برای اینترنت تنها ۵ سال طول کشید.^۱

در جهان امروز که حتی قوانین بسیار پیچیده و استوار هم نتوانسته‌اند زبان‌ها و کاستی‌های حاکم بر روابط اجتماعی و اقتصادی مردم را برطرف نمایند در کنار دستورالعمل‌های قانونی، آئین نامه‌هایی شامل تعریف کدهای اخلاقی برای حرفه‌های گوناگون تدوین و بکار گرفته شده‌اند و مطالعات اخلاقی از دیرباز بخشی قابل توجه از فعالیت‌های علمی اندیشمندان را به خود اختصاص داده است و پیشینه طولانی و جایگاه بلند مطالعات اخلاقی در تاریخ بشر و درهم آمیختگی آموزه‌های دینی با آموزه‌های اخلاقی را سبب شده است.

اخلاق همواره به عنوان یکی از ارکان مباحث نظری و رفتاری در دین اسلام مورد توجه قرار گرفته، گرچه مباحث اخلاقی فقط در میان اندیشمندان مسلمان نبوده بلکه در ادیان دیگر مورد توجه متفکران و دانشمندان و فلاسفه قرار گرفته است.

در نگاهی تاریخی به فرآیند شکل‌گیری این حوزه مطالعاتی متوجه می‌شویم که اولین بار در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ مبحث اخلاق رایانه به عنوان حوزه‌ای مطالعاتی در فعالیت‌های دانشگاه MIT و در طی جنگ جهانی دوم کم و بیش نمایان گردید.

۱ - فیضی، ایرج، سبک فراغتی و استفاده از اینترنت، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر و ارتباطات، ۱۳۸۶، ص ۱۷

وینر در ۱۹۵۰ کتاب خود با عنوان استفاده انسان از موجودات انسانی^۲ را منتشر کرد. گرچه وینر از اصطلاح اخلاق رایانه^۳ در این کتاب استفاده نکرد اما وی بنیان فراگیری را وضع نمود که امروزه مبنای قدرتمندی برای تحقیق و تجلیل اخلاق رایانه برجای نهاده است. در میانه دهه ۱۹۶۰ مرکز بین المللی SRI در پارک منلوی کالیفرنیا به بررسی استفاده غیراخلاقی و غیر قانونی رایانه‌ها در حرفه‌های مرتبط با آن پرداخت.^۴ پارکر اظهار می‌کرد به نظر می‌رسد وقتی مردم وارد محیطی رایانه‌ای می‌شوند اخلاق خود را پشت در جا می‌گذارند.

در میان دهه ۱۹۸۰ در کالج دارتموث مقاله‌ای با عنوان «اخلاق رایانه چیست؟» در شماره ویژه مجله متافیلوسفی با عنوان رایانه‌ها و اخلاق منتشر شد.^۵ در سال ۱۹۸۵ در انستیتوی پلی تکنیک رنزلائر اولین کتاب درسی با عنوان اخلاق رایانه منتشر شد و سال ۲۰۰۹ میلادی چهارمین ویرایش این کتاب به بازار آمد. این اثر همچنان به عنوان منبع درسی مهمی در این حوزه مطالعاتی شناخته می‌شود. در میانه‌های دهه ۱۹۹۰ علاقه مندی برای تعریف اخلاق رایانه به عنوان حوزه تحقیقاتی به اروپا و استرالیا گسترش یافت.^۶

در دهه ۱۹۹۰ با ظهور اینترنت و شبکه جهانی وب به آگاهی بیشتر درباره عواقب اخلاقی و اجتماعی رایانه‌ها و ارتباطات میان آن‌ها منجر شد. در این دهه اتصال به شبکه آسان‌تر و رایج‌تر شد و مفهوم فضای مجازی توجه عموم را به خود جلب کرد. این دنیای جدید دور از دسترس قوانین اجتماعی متعارف رشد کرد و دغدغه‌های تازه‌ای حول موضوعاتی چون هویت شخصی، رفتار و مسئولیت اجتماعی پدید آورد. در چنین روندی یک نگرش جدید و بررسی جامعه شناختی و رفتار شناختی افراد در جامعه مجازی ظهور کرد که از آن به عنوان اخلاق توصیفی می‌توان نام برد.^۷

2 - Wiener n (1950) the human use of human beings- boston. Second edition (1954)

3 - computer ethics

4 - parkerd (1968). Rules of ethics in information processing

5 - Moor jh (1985). What is computer ethics? Metaphilosophy. Black well publishers. Published as the issue of computers & ethics: 266-275

6 -The UK business ethics network news 6

7 -Descriptive ethics

علاوه بر مقالات و کتب منتشر شده مذکور در سال ۱۹۹۱ از طرف انجمن ماشین آلات رایانه ای (ACM) و موسسه مهندسان برق و الکترونیک (IEEE) در یک کار گروهی مشترک مجموعه رهنمودهایی را اتخاذ نمودند و در اختیار برنامه‌های آموزشی دانشگاهی در حوزه علوم و فنون رایانه‌ای قرار دادند. این رهنمودها نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از اخلاق رایانه بایستی در برنامه آموزشی دوره تحصیلات دانشگاهی گنجانده شود.^۸ همین گروه در سال ۲۰۰۵ موارد دیگری برای رشته‌های رایانه و فناوری اطلاعات پیشنهاد کرده است.

به طور کلی دهه ۹۰ را می‌توان اوج شکوفایی علم اخلاق رایانه دانست از آن جهت که در دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی، کتاب‌ها و روزنامه‌ها به این موضوع پرداختند.

در کشور ما اینترنت و فضای مجازی سابقه حدود ۲۰ ساله دارد و به خصوص از سال ۱۳۸۰ به بعد مورد توجه بیشتر قرار گرفت و از آن به بعد هر روز به کاربران آن افزوده شده است. امروزه جهانی شدن یکی از موضوعات اساسی حوزه‌های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی است و بررسی لوازم جهانی شدن و تبعات آن در غالب کشورها به یکی از اصلی‌ترین موضوعات فکری تبدیل شده است.

تصور دهکده جهانی با پذیرش فرهنگی واحد برای مردم سراسر کره زمین همراه بوده و از سویی هر فرهنگ با تأسی از جهان بینی خود موضع گیری‌های خاصی نسبت به جهان آفرینش دارد. با عنایت به این موضوع دیگر کمتر کسی در این گزاره تردید دارد که جهان وارد عرصه جدیدی شده است و تحولات پرشتاب جامعه صنعتی شکل تازه‌ای به خود گرفته و با پیشرفت سریع علمی- تکنولوژیکی جهان وارد عرصه فرا صنعتی شده و موجب پیدایش شبکه‌های نوین و جهانی اطلاعات و ارتباطات گشته است. یکی از موضوعاتی که هم اکنون مورد توجه قرار گرفته موضوع اخلاق در این فضای اطلاعات و ارتباطات است به طوری که در کنار فرصت‌های فراوانی که توسعه اطلاعات و ارتباطات برای جامعه جهانی فراهم آورده و سطح بهره‌وری و بهینه‌سازی را در حوزه فرهنگ، اقتصاد و سیاست تغییر داده، تهدیدها و چالش‌های جدی را هم پیش روی ملت‌ها و جامعه جهانی قرار داده است.

^۸ -[http:// www. science. Uva. nl/~ seop/archives/sum ۲۰۰۸/ entries/ ethi cs- comuter/](http://www.science.uva.nl/~seop/archives/sum%2008/entries/ethics-computer/)
accessed: ۹ mar. ۲۰۰۹

خطر و تهدیدی که مدیران جامعه اطلاعاتی احساس کرده‌اند این است که با باز شدن مسیر اطلاعات به تدریج داده‌هایی وارد این فضا خواهد شد که از طریق آن حرمت حریم‌های خصوصی و فضاهایی که ایجاد نموده‌اند شکسته می‌شود و این خود چالش بزرگی است که امروزه ملت‌ها را تهدید می‌کند.

اکنون دنیای سرمایه‌داری و مدیران شبکه‌های اطلاع رسانی نیز به فکر ثبت اصول اخلاقی در عصر ارتباطات گسترده افتاده‌اند به گونه‌ای که اخلاق در فناوری اطلاعات و طرح بحث اخلاق در محیط مجازی به عنوان یکی از گرایش‌های اخلاق کاربردی حتی تا حد فلسفه اخلاق به عنوان یک ضرورت درآمده است. از این رو می‌بایست مفاهیم اخلاقی از نو مورد بازنگری قرار گیرد چرا که باید بتوانیم از دیدگاه دنیای مجازی به این موضوع بپردازیم و مباحث اخلاقی را طراحی و پیگیری کنیم.

به همین دلیل اکنون در دنیا این امر مورد پی جویی و بررسی جدی قرار گرفته و ما نیز باید بحث اخلاق و فناوری اطلاعات در فضای مجازی را دنبال کرده و به عنوان یکی از قطب‌های تاثیرگذار، بر اخلاق جهانی و بر اخلاق فناوری اطلاعات اثر بگذاریم لذا لازم است سیاست خاص برای کشور و ملت خود در مقابل این جریان معین کنیم اما برای رسیدن به این مقصود شایسته است این پدیده را خوب شناسایی و بایسته‌ها و نبایسته‌های آن را بدانیم تا در تعیین سیاست‌ها به نحو موفق عمل کنیم لذا با پرسش اساسی روبرو هستیم و آن اینکه بایسته‌ها و نبایسته‌های اخلاقی در فضای مجازی چیست؟

برای پاسخ به این سوال ابتدا می‌بایست به چند سوال دیگر بپردازیم تا پس از یافتن جواب آن‌ها بتوانیم پرسش اساسی را پاسخ گوئیم.

سوالاتی که ما آن‌ها را سوالات فرعی می‌نامیم از قبیل:

۱- اهمیت رعایت اخلاق چیست و پایگاه اخلاق در کجا قرار دارد؟

۲- اهمیت فضای مجازی در عصر معاصر چیست؟

۳- چه رابطه‌ای بین اخلاق و فضای مجازی وجود دارد؟

۴- آسیب‌های اخلاقی ناشی از فضای مجازی چیست؟

۵- راه‌های استفاده صحیح از فضای مجازی چیست؟

فصل اول

مبانی و چهارچوب نظری و کلیات علم اخلاق

در مقدمه، بحث ضرورت ورود به مباحث اخلاقی را توضیح دادیم که چرا می‌بایست در دوره‌ای که از طرق مختلف خصوصاً در فضای مجازی و رسانه‌ها، حریم خصوصی افراد مورد هجوم واقع می‌شود اخلاق بطور جدی مورد توجه واقع شود و زوایای روشن حضور اخلاق در ارتباطات تبیین گردد لذا در ابتدا به توضیح مباحث مهم اخلاقی می‌پردازیم:

تعریف اخلاق

کلمه اخلاق که جمع خُلُق است در اصل لغت به معنای یک صفت نفسانی است یا یک هیئت راسخه، یک حالتی که در نفس رسوخ داشته باشد و موجب بشود که افعالی متناسب با آن صفت بدون احتیاج به فکر کردن یا سنجیدن از انسان صادر شود.^۹ مثلاً سخاوت یک حالت نفسانی است که کسانی با این خلق در موقع بذل و بخشش دیگر دچار تردید نمی‌شوند که آیا بخشش بکنند یا نه بلکه این ملکه راسخه انسان را مستغنی می‌کند از تفکر یا تردید درباره کاری که می‌خواهد انجام دهد. این از نظر لغت بود اما در اصطلاح کلمه اخلاق و معادل‌های آن در زبان‌های دیگر به چند صورت استعمال می‌شود. گاهی به معنای گفته شده یعنی صفات نفسانی و گاهی به عنوان صفت فعل بکار می‌رود. یعنی کار اخلاقی و گاهی به یک معنای خاص به کار می‌رود و فقط در مورد اخلاق فاضله گفته می‌شود فلان کار، اخلاقی است یعنی خوب است یا فلان کار، غیر اخلاقی است یعنی ناشایسته است.^{۱۰}

همانطور که گفتیم اخلاق جمع خُلُق است و خُلُق حالت باطنی است که با چشم و حواس ظاهری دیده نمی‌شود و قابل درک است. در مقابل خُلُق، خُلُق است یعنی حالت ظاهری انسان که قابل درک توسط حواس است.

خُلُق مانند رنگ پوست، مو، بلندی یا کوتاهی قد، چاقی و لاغری، زشتی و زیبایی اما خُلُق مانند صفاتی همچون مهربانی، شجاعت، ایثار، گذشت و سخاوت است. وجود خُلُق خوب در انسان باعث می‌شود فرد بدون احساس سختی و بدون هیچ تفکر و تأمل عمل خوب را انجام دهد.

۹ - مصباح، محمد تقی، درس فلسفه اخلاق، تهران: اطلاعات، ۱۳۸۱، صفحه ۹

۱۰ - همان، صفحه ۱

علم اخلاق

علم اخلاق علمی است که بحث می‌کند از انواع صفات خوب و بد، صفاتی که ارتباط با افعال اختیاری انسان دارد و کیفیت اکتساب این صفات و یا دور کردن صفات ردیله.^{۱۱} پس موضوع علم اخلاق صفات فاضله و ردیله است از آن جهت که برای انسان قابل اکتساب است یا قابل اجتناب.

ملا احمد نراقی در معراج السعاده می‌گوید: فایده علم اخلاق پاک ساختن نفس است از صفتهای ردیله و آراستن و به ملکات جمیله که از آن به تهذیب اخلاق تعبیر می‌شود. در نهایت می‌توان گفت علم اخلاق، علمی است که صفت های نفسانی، خوب و بد، اعمال اختیاری خوب و بد، تحصیل فضائل و اجتناب از رذائل را بیان می‌کند.

فلسفه اخلاق

فلسفه اخلاق آن بخشی از اخلاق که عهده دار پاسخگویی به پرسش های مبانی و بنیادین اخلاق هستند را شامل می‌شود. مانند مفهوم خوب و بد و چگونه بودن ماهیت آنها، قضایای اخلاقی انشایی است یا اخباری؟ ملاک و معیار کلی برای خوب و بد یک صفت چیست؟ آیا اخلاق مطلق است یا نسبی؟ (مطلق یعنی جهانی و جاودانه و نسبی یعنی سرزمینی و موقت) شرایط و حوزه مسئولیت اخلاقی چیست؟ مفهوم واژه خوب و بد چیست؟ همه مباحث در حوزه فلسفه اخلاق لزوماً عقلی نیست بلکه در مکاتب جدید از مباحث ادبی و زبان شناختی نیز کمک گرفته شده است.

در واقع قیل از اینکه در علم اخلاق وارد شویم و ببینیم کدام کار خوب است و کدام کار بد این مطلب را به عنوان موضوعی پذیرفته‌ایم که کارهای خوب و بدی داریم و یک ملاک‌هایی برای تقسیم کارها به خیر و شر یا حسن و قبح وجود دارد. در فلسفه اخلاق از همین اصول موضوعه بحث می‌شود که بر چه اساسی کار خوب و بد داریم؟ ملاک مستقیم کار به خوب و بد چیست؟ خوب و بد از کجا ناشی می‌شود؟ به عبارتی فلسفه اخلاق از مبادی تصدیقه علم اخلاق بحث می‌کند.

دلایل برتری علم اخلاق نسبت به علوم دیگر

دانشمندان مسلمان علم اخلاق را برترین علم می دانند و آن را نسبت به دیگر علوم برتر دانسته اند.

ابن مسکویه در کتاب تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق مینویسد این علم از همه علوم برتر است و به نیکو رفتار کردن انسان از آن جهت که انسان است می پردازد. علمای اخلاق در اهمیت و اولویت علم اخلاق دلایلی بر شمرده اند که ما به چهار مورد آن در سطور زیر اشاره می کنیم:

۱. روح انسان مانند جسم سلامتی و بیماری دارد. خداوند در قرآن کریم می فرماید:

« فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا »^{۱۲}

ترجمه: در دل هایشان مرضی است و خدا بر مرض شان افزود.

همانطور که برای سلامتی بدن محافظت لازم است، برای سلامتی روح نیز محافظت لازم است و درمان بیماری های روحی فقط با اخلاق امکان پذیر است.

سلامتی روح : آراسته بودن به صفت های پسندیده

بیماری روح : آلوده بودن به صفت های ناپسند

۲. توانایی تشخیص خوب از بد و زشت از زیبا در گرو سلامت روح انسان و تهذیب نفس است.

علامه طباطبایی در جلد بیستم المیزان می فرماید: رفتارهای ناشایست بر قلب تأثیر نهاده به طوری که قلب انسان از درک حقایق عاجز شود.

همانطور که در تعریف علم اخلاق آوردیم، علمی است که عهده دار بیان سلامت و بیماری روح انسان و راههای درمان این بیماری است. پس دلیل سوم از این قرار است که:

۳. آرامش انسان در زندگی منوط به سلامت روحی است.

همانطور که بیماری های جسمی آرام و قرار را از انسان می گیرد، بیماری های روحی مانند حسادت، کینه ورزی، بخل، کفر به خدا و... نیز مثل بیماری های جسمی آرامش را از انسان می گیرد، نکته دیگر آنکه بیماری های روحی ممکن است بیماری های جسمی ایجاد کنند و روانشناسان معتقدند بیماری های جسمی و روحی با یکدیگر ارتباط دارند.

مثل افسردگی ناشی از بیماری گوارشی، افسردگی مزمن، وسواس و...

۴. نشاط و شادابی زندگی اجتماعی انسان، در گرو اخلاقی زیستن افراد است. به طور مثال اگر فردی در جامعه بخواهد کینه توزی کند و انتقام بگیرد موجب سلب آرامش اجتماع و جامعه می شود. مانند اسید پاشی، قتل و... اما اگر همه انسان ها در کنار هم اصول اخلاقی را رعایت کنند، زندگی اجتماعی آرامش بیشتری دارد.

خداوند در سوره جمعه آیه ۲ می فرماید: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ... الْآيَه» ترجمه:

پیامبر اسلام ﷺ یکی از اهداف اساسی بعثت خود را تزکیه نفس و مکارم اخلاق معرفی فرموده است، لذا در حدیث داریم: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ.»^{۱۳} ترجمه: (همانا من برای تکمیل مکارم اخلاق مبعوث شدم) و اگر بدانیم که اسلام همان نیک خویی است و نیک خویی نیمی از دین است، اینها در اهمیت اخلاق و تهذیب اخلاقی موثر هستند.

پیامبر ﷺ در عمل و رفتار، الگو و اسوه معرفی شده اند چنانکه در قرآن کریم آمده است: «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ»^{۱۴}، «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»^{۱۵} پیامبر اسلام ﷺ به فضایل اخلاقی دیگران هم احترام می گذاشت چنانکه در خبرها آمده است دستور داد دختر حاتم طایی را به پاس احترام به فضایل اخلاقی پدرش، آزاد نمودند. پیشرفت و فناوری اطلاعات و تکنولوژی آسیب هایی هم برای بشر داشته، از جمله فضایل اخلاقی را کمرنگ نموده است.

توماس لیکونا در کتاب نفس معلمان در آموزش و تربیت شخصیتی میگوید: «واقعاً ما را چه میشود؟ نوزادان سقط شده را در سطل های زباله می یابیم به طوری که در یک سال ۱.۵ میلیون سقط جنین مشاهده می شود.

۱۳- مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰

۱۴- قرآن کریم، سوره قلم، آیه ۴

۱۵- قرآن کریم، سوره احزاب، آیه ۲۱

رابطه علم اخلاق با علوم دیگر

دانشمندان مسلمان علوم را به دو دسته نظری و علمی تقسیم می کنند:
علوم نظری مربوط به شناخت حقیقت امور و ناظر به هست هاست.
علوم عملی مربوط به امور عملی انسان و ناظر به باید هاست.
پس نتیجه می گیریم علم اخلاق، از علوم عملی است لذا گزاره های آن ناظر به باید هاست.
اخلاق با چند علم دیگر رابطه نزدیک دارد:

- ۱- حقوق
- ۲- فقه
- ۳- عرفان
- ۴- فلسفه اخلاق
- ۵- تعلیم و تربیت (علوم تربیتی)
- ۶- روانشناسی

در زیر رابطه اخلاق را با علوم دیگر به طور مختصر بررسی و تحلیل می نماییم:

رابطه اخلاق و حقوق

هر دو از علوم عملی و گزاره های آن تجویزی است. اما می توان گفت حقوق ضمانت اجرایی دارد (از طریق قوه قضائیه) ولی اخلاق ضمانت اجرایی نداشته و معمولاً حکومت ها خود را عهده دار اجرای قواعد اخلاقی نمی دانند.

از لحاظ اخلاقی می شود ضمانت اجرائی اخلاق را وجدان درونی انسان ها دانست.
نکته دیگر اینکه حقوق مربوط به وضع قوانینی است که جهت نظم و بهبود روابط اجتماعی است. (به روابط فردی شخصی کاری ندارد)

اما اخلاق تنظیم همه رفتارهای انسان، خواه فردی باشد یا اجتماعی، در ارتباط با خدا باشد، یا خود یا دیگران

و مطلب آخر هدف علم حقوق فقط تامین مصالح دنیوی افراد جامعه است ولی هدف علم اخلاق این است که انسان را به کمال شایسته انسانی برساند. البته ناگفته نماند شاید برخی قواعد اخلاقی، ویژگی های قواعد حقوقی را داشته باشد مانند: توهین به دیگران

رابطه اخلاق و فقه

بعضی امور آثار اخروی داشته و برخی دیگر آثار دنیوی و ممکن است ماهیت متفاوتی داشته باشد.

آثار اخروی مانند ثواب و عقاب، واجب و حرام که ماهیت اخلاقی دارند.
آثار دنیوی تحت عناوین صحت و بطلان که ماهیت فقهی و حقوقی دارند.

رابطه اخلاق و عرفان

عرفان به دو دسته نظری و عملی تقسیم می شود که عرفان نظری مربوط به تفسیر هستی، خدا، جهان و انسان می باشد و در این زمینه با علم فلسفه شریک است. اما عرفان عملی مربوط به روابط و وظایف انسان در قبال خدا، و همچنین روابط انسان با خود و جهان می باشد. پس در عرفان عملی سیر و سلوک وجود دارد و باید و نباید در کار است لذا از این جهت شبیه اخلاق می باشد.

رابطه اخلاق و فلسفه اخلاق

فلسفه اخلاق از علوم نظری و گزاره های آن ناظر به واقعیت ها و هست ها می باشد یعنی به نوعی توصیفی است اما دو تفاوت با علم اخلاق دارد :

۱. مفروضات علم اخلاق را به عنوان مبانی بررسی می کند.
۲. بر خلاف علم اخلاق که از علوم عملی و گزاره های آن ناظر به باید هاست، فلسفه اخلاق از علوم نظری و گزاره های آن توصیفی است.

پس وظیفه فلسفه اخلاق بررسی این است که چرا انسان باید رفتار خوب انجام دهد، از زشتی ها دوری کند و نیز روشن نمودن مفاهیمی از قبیل خوب، بد، زشت و زیبا می باشد.

رابطه اخلاق و تعلیم و تربیت

تعلیم و تربیت عبارت است از اعمال عمدی و هدفدار مربی بر متری برای ایجاد صفات اخلاقی، علمی یا حرفه ای، و به عبارت دیگر فراهم کردن زمینه ها و عوامل شکوفا سازی استعدادهای آدمی در جهت رشد و تکامل اختیاری به سوی اهداف مطلوب است.

هدایت بُعد اخلاقی انسان به سوی رشد و کمال مشترک دو علم است و بنابراین اخلاق جزئی از تعلیم و تربیت است.

علوم تربیتی دو تفاوت با علم اخلاق دارد :

۱. علم اخلاق ضمن بیان چگونگی تخلق انسان به اخلاق نیکو، خود را عهده دار بیان صفات پسندیده و ناپسند می داند اما علوم تربیتی به تبیین این موضوع نمی پردازد بلکه این مقوله از اصول موضوعه آن است.

۲. تعلیم و تربیت تنها به بُعد اخلاقی نمی پردازد، بلکه به ابعاد دیگر علمی، حرفه ای و ... نیز می پردازد.

می توان گفت رابطه علم اخلاق و علوم تربیتی رابطه عموم و خصوص من وجه است.

رابطه اخلاق و روانشناسی

روانشناسی علمی است درباره رفتار انسان و حیوان و کاربرد آن در حل مشکلات و مطالعه رفتار ظاهری و عوامل ذهنی و روحی موثر بر رفتار ها که شامل گزاره های توصیفی و تجویزی است.

روانشناسی رفتارهای انسان در حیطه های مختلف علمی، عاطفی، اخلاقی و زیستی را نیز مطالعه و برای بهبود رفتارها استفاده می کند.

قلمرو روانشناسی نسبت به علم اخلاق از دو نظر وسیع تر است:

۱. همه ابعاد وجودی انسان بررسی می گردد.

۲. توصیفی و تجویزی است.

در رابطه این دو علم می توان گفت وقتی علم اخلاق موفق است که بداند یک صفت چگونه در انسان به وجود می آید و چه عواملی در تقویت یا تضعیف یک صفت موثر است؟ و چگونه می توان فرد را به انجام عملی وادار کرد یا بازداشت؟ این آگاهی ها برای علم اخلاق از طریق علم روانشناسی حاصل می گردد.

کتاب ها و آثار دیگر مولف

- ۱- اخلاق در فضای مجازی (همین اثر)
- ۲- تربیت دینی فرزندان، نگرانی والدین و چالش های عصر حاضر
- ۳- تلخیصی از جوهرالتضید ویژه دانشجویان و داوطلبان کارشناسی ارشد و دکترا
- ۴- ادبیات عرب ویژه کنکور
- ۵- از شهر پزشکان تا پزشکان شهر
- ۶- آشنایی با جریان سلف و تکفیر
- ۷- مجموعه مقالات